

Presentació

Els dies 23 i 24 d'octubre del 2004 va tenir lloc a Can Quintana Centre Cultural de la Mediterrània la II Trobada d'Estudi per a la Preservació del Patrimoni en Pedra Seca als Països Catalans que va agrupar prop d'una seixantena de persones que varen debatre sobre el present i el futur d'aquest patrimoni.

La jornada va tractar de dos aspectes relacionats amb el patrimoni de la pedra en sec: els camins legals per protegir i conservar aquest patrimoni i com fer d'aquest patrimoni una eina per a la formació i posterior integració social i econòmica de les persones que participen en la seva recuperació.

Una de les aportacions importants de la trobada de Torroella és l'anomenada Declaració de Torroella de Montgrí, que agrupa un conjunt de reflexions i d'accions consensuades entre els assistents i les entitats que treballen en aquest patrimoni que suposen, per primer cop, disposar d'un document marc de treball conjunt per a tothom qui treballa en aquest patrimoni, i que s'ha fet arribar al conjunt d'entitats públiques i privades del país i d'Europa amb l'objectiu que s'adhereixin als continguts de la Declaració i que per tal que a poc a poc el paisatge cultural de la pedra seca tingui la protecció i la difusió que creiem que es mereix.

Una altra de les conclusions i alhora de les apostes de la trobada és la creació d'una coordinadora que, de fet, ja ha començat a treballar i que tindrà el seu bateig a la III Trobada que es preveu fer ben aviat.

Desitgem que la trobada de Torroella hagi contribuït a fer ressò d'aquest patrimoni que defineix, a partir de la pedra, un dels paisatges més característics de la Mediterrània.

La protecció del patrimoni de la pedra en sec. Marc de referència

Joan Reguant
President del Comitè Nacional Andorrà de l'ICOMOS

El títol de les jornades i de la ponència incorpora dos conceptes, **patrimoni i protecció**, en constant evolució al llarg de la història i que, malgrat les amenaces que graviten al seu voltant, cada dia es consoliden més com a **idees universals i inalienables**. El segle XX ha marcat un punt d'inflexió en aquest sentit i ha estat en el decurs de les seves últimes dècades quan s'han produït els avenços més transcendents. En aquest mateix període ha tingut lloc una extraordinària transformació de la mobilitat de les persones, dels transports, de la interculturalitat, de les comunicacions, de l'economia, de la geopolítica, de les idees, dels gustos. Aquest nou marc cada vegada més globalitzat, també en constant evolució, determina nous escenaris i sinergies per al patrimoni i per a la seva protecció; un nou marc que permet considerar fins a cert punt com a lògiques, en aquesta etapa molt recent a la qual ens referim, les contradiccions, les vacil·lacions o les frustracions al voltant de la protecció del patrimoni, derivades tant d'una persistent confusió sobre definicions, teories i praxis, com de l'encara important asincronia entre les voluntats institucionalment manifestades i els compromisos realment contrets i respectats. La mobilització de la societat civil ha estat un altre dels fets positius i il·lusionants dels últims anys. En efecte, s'abandona el model del cenacle d'iniciats i s'amplia progressivament i de forma considerable la base humana que es preocupa i s'implica en la protecció i conservació del patrimoni. El que diu la UNESCO¹, la protecció del patrimoni no és possible sense la implicació de la població, esdevé especialment cert quan parlem d'un patrimoni com el de la pedra en sec, que malgrat la seva enorme importància, continua sense rebre el reconeixement universal i complet que es mereix.

De manera esquemàtica i pel que aquí ens ocupa, podríem dir que els canvis en les idees afecten principalment els **conceptes de protecció, de patrimoni, de paisatge**. Intentarem, amb l'espai que permet aquest

article, oferir una visió el més clara possible sobre aquesta qüestió.

Podem entendre per **protecció**² la mesura per excel·lència de la conservació preventiva dels béns culturals. És un compromís, una actitud que es tradueix en la promulgació i aplicació de tota una sèrie de normes, protocols, procediments, règims... encaminats a garantir l'existència, en condicions adequades, d'un bé cultural. A partir d'aquí la **conservació**³ ha d'assegurar-ne la perdurabilitat, és a dir, mantenir-ne la vida amb el mínim d'alteracions el major temps possible. La Carta de Venècia⁴, de la qual aquest any celebrem el 40è aniversari, continua sent una referència en la definició d'aquest concepte, malgrat l'aparició d'un nombre important d'altres declaracions internacionals que en desenvolupen, actualitzen o matisen alguns dels seus criteris i definicions. L'entrada en escena, fa trenta anys, del concepte de **conservació integrada**⁵ té una rellevància enorme ja que reforça el pont entre patrimoni i societat, entre allò patrimonial i allò quotidià. La protecció i la conservació s'impregnen d'una voluntat i d'un esperit de justícia social evidents. Les últimes dècades, la **protecció del patrimoni** es conforma com una responsabilitat compartida i alhora com una clara reivindicació ciutadana. La població pren consciència de la importància de la cultura, en particular de la protecció i gaudi del patrimoni cultural, com a factor essencial per a l'assoliment d'una qualitat de vida digna⁶. És evident que les actuacions per conservar el patrimoni, teoria i pràctica, han estat objecte d'evolució important i de punts de vista molt diversos i sovint completament antagònics. En definitiva, la percepció i l'escala de valors que hom estableix del patrimoni determinen les postures d'actuació sobre aquest. Recordem només a títol d'exemple molt esquemàtic les figures de Ruskin i del seu coetani Viollet-le-Duc i les seves oposades teories⁷.

El concepte de **patrimoni**⁸ ha conegut una evolució d'enorme transcendència, en el decurs dels últims anys. El seu significat de transmissió d'una generació a una altra es manté tanmateix pràcticament intacte. Això ens remet a dos qüestions fonamentals. La primera, que la conservació del patrimoni contribueix a la salvaguarda de la memòria històrica i a la comprensió de la identitat d'una societat, i la segona, que la transcendència d'aquest fet ens obliga a ser extremadament curosos i documentats en les nostres intervencions sobre aquest llegat⁹ del qual no en som els propietaris finals, sinó solament els conservadors i transmissors. És evident que entre el sentit antic de monument com a obra creada per l'home per celebrar o

recordar fets excepcionals, el posterior de reconèixer només aquesta qualitat a comptades grans obres, talment objectes sacralitzats, fins arribar a la concepció dels darrers anys que fa explotar la visió encotillada, limitant, elitista i monumentalista del patrimoni i l'eixamplament de manera important, el salt ha estat enorme. A partir d'aquí, el patrimoni abandona la seva obsessió objectual i confereix molta més importància al context i, d'altra banda, el camp del qual és considerat patrimoni cultural s'obre¹⁰ a tota mena d'obres que expressin la creativitat d'una comunitat i s'estén a moltes més categories, com per exemple el patrimoni immaterial. El patrimoni s'universalitza. En el quadre sintètic que segueix s'intenta ressaltar i resumir alguns aspectes fonamentals d'aquesta evolució, òbviament diversa segons els aspectes i llocs.

L'evolució en la percepció i el tractament del patrimoni

PASSAT	PRESENT	
Objectual	Contextual	S'abandona la idea de l'objecte gairebé irreal, desconnectat de tot el que l'envolta i es dona una gran importància al context en què un bé cultural s'inscriu: context, no solament material, sinó també social, espiritual, simbòlic.
Elitista / Restringit	Universal / Democràtic Obert / Participatiu	El patrimoni ja no és una qüestió exclusiva d'un cènacle de savis, sinó un valor pertanyent, accessible i entenedor a tota la societat i a tots els continents i cultures. Obert a "tots" els patrimonis.
Monumental	Comú / Corrent	No es tracta només de "distingir" obres considerades excepcionals, els <i>chef-d'oeuvre</i> , sinó tot allò que expressa la creativitat d'un poble.

Embalsamat / Estàtic Conservació	Viu / Dinàmic Conservació integrada Gestió	Es supera la idea d'un patrimoni desvinculat de la realitat, del temps i del lloc, inútil i contemplatiu, com <i>figé dans le temps</i> , i es promouen totes les capacitats del patrimoni que s'integra en el context cultural, social i econòmic. El patrimoni és considerat com un factor d'inclusió i cohesió social. Entra amb força el concepte de gestió.
Valoració descendent	Valoració ascendent	Es supera una "imposició" d'allò que és considerada patrimoni des de les altes instàncies estatals i es fomenta la valoració del patrimoni en sentit ascendent, és a dir, des de la realitat local. Això exigeix, d'altra banda, més precisió en la justificació i descripció de les qualitats, valors i significació d'un bé cultural.
Pintoresc	Significatiu / Valuós	S'abandonen les percepcions anecdòtiques i devaluadores i s'insisteix en els valors (històrics, espirituals, simbòlics...) del patrimoni i en la seva significació.
Símbols estatals / Singularitat	Expressió local / Diversitat	Es supera la seva utilització com a símbol d'estat i es recupera la seva capacitat per expressar valors, significacions i realitats locals. Contribueix a la cultura de la diversitat, al respecte intercultural i la tolerància.
Aïllament / Individualisme	Xarxa / Compartir	Es produeix un canvi radical i de summa importància, amb la creació de xarxes regionals o supranacionals que fomenten l'intercanvi d'experiències i de saber, el traspàs d'estímul, la possibilitat de compartir projectes o la de concentrar esforços.

Egocentrisme	Multiculturalitat	Es dilueix la visió egocèntrica occidental i cristiana del patrimoni que evoluciona cap a una visió multicultural i diversa. Patrimoni cultural comú constituït per totes les seves diversitats.
Marc nacional	Marc supranacional	Les institucions supranacionals emergents, els organismes intergovernamentals i no governamentals, les cartes i declaracions internacionals estan creant un nou marc tant en el camp teòric, com en el dels compromisos i actuacions.

Per la seva banda, el concepte de **paisatge**, que en el cas de la pedra seca ens interessa molt particularment, ha evolucionat també de forma important.

El **paisatge**¹¹, totalitat irreductible i representació cultural del territori, guarda l'execució d'un projecte col·lectiu de la seva transformació i no és només el món visible, sinó que és la visió associada als sentiments que ens hi lliguen.

L'adquisició d'aquesta representació cultural que anomenem paisatge s'ha produït en temps i maneres diverses segons els continents i les cultures. En l'àmbit europeu la distinció lexical entre país i paisatge és relativament recent (s. XV). En l'antiguitat, però, tant en la nostra cultura occidental com en el continent asiàtic hi ha referències indiscutibles a aquesta representació cultural, al paisatge.

Els últims decennis, en el marc d'un reconeixement universal inequívoc de la importància del patrimoni cultural per al desenvolupament harmònic dels pobles i de la transcendència del paisatge en la qualitat de vida de les poblacions, el paisatge i en particular els **paisatges culturals**¹² han adquirit una rellevància i un protagonisme destacats.

Avui el concepte de **paisatge cultural** és acceptat arreu del món. Ho demostren tant les legislacions nacionals que s'afanyen a incorporar

els paisatges culturals, nous béns immobles, com l'emergència del nombre de paisatges culturals en la Llista del patrimoni mundial de la UNESCO: els últims deu anys, el nombre de paisatges culturals inscrits a la Llista dobla el de llocs mixtos inscrits en trenta anys.

Si el concepte de patrimoni ha evolucionat de manera molt important, per la seva banda el concepte de **paisatge cultural** ha generat un canvi radical en la gestió del patrimoni atès que ha estat necessari imaginar nous models i formes de gestió per poder gestionar, no només objectes monumentals com abans, sinó territoris, de vegades immensos, sotmesos a evolucions dinàmiques importants. Aquesta nova dimensió del paisatge ha obert un univers de noves relacions polítiques i jurídiques. En efecte, **els paisatges culturals** transcendeixen sovint les fronteres ja siguin locals, regionals o nacionals, i es converteixen en camps privilegiats de cooperació entre institucions, persones i cultures, en espais de solidaritat i cohesió, en definitiva, en espais per a l'acord, per compartir i participar. Un bàlsam excel·lent contra els individualismes mesquins i caducs.

Si bé la Convenció per a la Protecció del Patrimoni Mundial, Cultural i Natural, el 1972 ja obria la porta als paisatges sense anomenar-los explícitament, en considerar com a patrimoni cultural els "llocs", va ser el 1992 que el Comitè del Patrimoni Mundial amb l'adopció d'una revisió de criteris permet que la Convenció es converteixi en el primer instrument jurídic internacional de protecció dels **paisatges culturals** amb valor universal excepcional.

Els nous criteris van establir tres categories majors de paisatges culturals:

- els concebuts intencionalment per l'home (jardins, parcs; associats o no a construccions);
- els evolutius, resultat de la combinació de les exigències socials, econòmiques, administratives, religioses i les del medi natural. Es subdivideixen en dues categories:
- el paisatge relíquia o fòssil, fruit d'un procés evolutiu estroncat en el passat, mantenint tanmateix visibles les seves característiques essencials;
- el paisatge viu, en el qual el procés evolutiu continua, que manté un rol social encara actiu en la societat contemporània, associat al mode de vida tradicional.

- el paisatge cultural associatiu resultat d'una associació forta entre creences, religió, cultura i l'element natural, amb traces culturals tangibles o no.

El **paisatge cultural** ha permès superar una lectura caduca i fraccionària que segregava natura i cultura com dos universos individualistes i inconnexos. El paisatge cultural ofereix la visió global i integradora de dos components indissociables d'una única realitat, la de l'home sobre la terra, ser a la vegada biològic i social.

Parlar de **pedra seca** suposa parlar de paisatge; paisatge absolutament humanitzat, expressió essencial de construcció del paisatge en la seva més refinada subtileza; més encara, d'un paisatge singular determinat per aquesta cultura que és la pedra seca.

En aquest sentit la pedra seca és, en molts indrets i situacions, molt més que un element característic del paisatge, és el paisatge mateix, paradigma de la simbiosi entre home i natura, paradigma de la sostenibilitat: paisatge cultural dens i eminent; substrat esdevingut obra; obra humana, evidentment.

Això significa més que en cap altre cas que la salvaguarda i revaluació d'aquest patrimoni van estretament lligades, de manera indefugible, a la vitalitat del territori al qual la pedra seca confereix el seu aspecte singular. Aquesta realitat és una dada cabdal en el moment d'imaginar les estratègies i actuacions de protecció i de conservació, tant com les de difusió i sobretot promoció. Una altra dada determinant és el fet que a causa de la seva gran implantació en el territori fa que estigui sotmès a les més variades jurisdiccions i autoritats (cultura, habitatge, urbanisme, agricultura, medi ambient, ordenament territorial i obres públiques...) i en conseqüència sotmès a decisions i projectes heterogenis, sovint contradictoris i gairebé sempre inconnexos que la major part del temps l'ignoren completament.

Per aquests motius és imprescindible, d'una banda, que es vinculin, de manera sistemàtica i ineludible, qualsevol tipus d'ajuda a activitats productives o econòmiques dutes a terme en paisatges de la pedra en sec, a altres ajudes concordants i simultànies destinades a la conservació, restauració i manteniment d'aquests paisatges i de tots i cadascun dels elements que els constitueixen i, d'una altra banda, que la pedra seca i els paisatges que conforma siguin tinguts en compte en

les decisions sobre ordenament del territori i infraestructures.

Des d'aquesta perspectiva, la pedra seca pateix la situació de no ser ni subjecte total ni projecte global. Aquesta situació la converteix, sovint, en prou ordinària per ser condemnada i, en ocasions, en prou important com per ser només *patrimonialitzada*.

Aquesta oscil·lació pendular i perillosa amaga les seves capacitats, la seva vigència, la seva utilitat i els seus valors de tot ordre. En la correcció d'aquest grotesc balanceig rau, en bona part, la possibilitat real d'una revitalització d'aquest patrimoni i de retruc d'una possible i eficaç promoció.

Deia el poeta, novel·lista i assagista nord-americà Williams Carlos Williams, "*l'única cosa universal és la local, com saben els salvatges, els artistes i els pagesos*". Avui, en l'onada de les recents estratègies de sostenibilitat, ningú posa en dubte, encara que són molts menys els que ho apliquen, que cal pensar globalment i actuar localment i que la millor manera de ser solidari, tant com de ser eficaç, en matèria socioecològica i patrimonial, en l'àmbit planetari, és a través de l'acció i del compromís amb l'entorn immediat: el que podríem anomenar estratègies *glocals*.

El ràpid vol sobre l'evolució dels tres conceptes -patrimoni, conservació i paisatge- que hem intentat fins ara, ha abordat qüestions que tenen a veure bàsicament amb l'evolució del marc conceptual i ideològic. Aquest marc, però, els últims anys, evoluciona en un nou **context polític, jurídic i social supranacional** sotmès també a canvis d'una gran envergadura i que tenen una influència important en les qüestions relacionades amb el patrimoni cultural. Ens referim tant a les noves institucions polítiques europees com a les noves relacions econòmiques mundials o a les transformacions dels comportaments socials a escala planetària. En el primer cas és cada dia més influent¹³ el pes del Consell d'Europa i de la Comissió Europea¹⁴ i en els altres dos, la mundialització, la transversalitat i la multisectorialitat, i la mobilitat social i el turisme, respectivament. Les instàncies supranacionals han adobat l'emergència del principi de subsidiarietat que fomenta la implicació directa d'aquest nivell en la reivindicació i defensa del seu patrimoni cultural. D'altra banda, tant les organitzacions¹⁵ intergovernamentals com les no governamentals de l'àmbit de la cultura i en particular del patrimoni han desenvolupat una acció

important en el camp de la teoria, de la universalització i de la difusió i respecte del patrimoni i “dels” patrimonis.

Pel que fa a aquest nou context cal ressaltar-ne algunes característiques:

- L'increment d'actors amb característiques jurídiques diverses.
- L'esclat del poder polític tradicional amb les conseqüències següents:
 - Presència d'institucions supranacionals
 - Transferències descendents / principi de subsidiarietat
 - Naixement de noves entitats
 - Alleujament fronterer / mobilitat / intercanvis / xarxes
 - Major presència i pes de les organitzacions intergovernamentals, no governamentals i ciutadanes
 - Emergència dels poders regionals i locals
 - Increment de la cooperació supranacional i interregional
 - Polítiques d'integració multisectorial
- Emergència del patrimoni en molts sentits i camps
 - És considerat:
 - Com un dret
 - Com un factor d'integració i de progrés
 - Com a component fonamental de la Unió
 - Com a recurs per al desenvolupament econòmic i social
 - Mereix una major atenció legislativa¹⁶
 - Penetra en les polítiques sectorials i estructurals¹⁷
 - Ordenació del territori, Agricultura, Cultura, Educació, Turisme

Pel que fa al patrimoni, el nou espai polític i jurídic europeu facilita la generació de **cercles historicoculturals** internacionals, regionals o interlocals a partir de la consciència d'afinitats historicoculturals, derivant en cooperacions i projectes comuns (conca mediterrània, països catalans, arc llatí... **àrea de la pedra seca** (quan?)...).

En el marc jurídic europeu i pel que fa al paisatge i a la seva incidència sobre el patrimoni de la pedra seca, cal ressaltar la gran passa que representa l'aprovació de la **Convenció Europea del Paisatge**, el 20 d'octubre del 2000 a Florència i que va entrar en vigor l'1 de març del 2004. Si bé són pocs (29) els estats que l'han signat i menys encara els que l'han ratificat (14, entre ells no hi és Espanya), i tot sabent que si bé s'aplica a tot el territori de tots els estats, aquests però poden designar els territoris als quals s'aplica la Convenció i

decidir d'estendre'n l'aplicació posteriorment (art. 15), la Convenció es converteix en un element fonamental de cooperació internacional en matèria de protecció i desenvolupament sostenible del paisatge, és cert que en un estadi encara incipient i poc eficaç, però ben segur que d'una gran repercussió en un futur pròxim.

Arrelada en els textos¹⁸ fonamentals de referència, posa l'accent en la participació ciutadana i de les autoritats locals i regionals, en les polítiques i en les decisions; es compromet amb el desenvolupament sostenible i jugarà un paper important en el desenvolupament i consolidació del concepte d'entorn cultural. És un magnífic instrument¹⁹ que tot just inicia el seu esperançador camí.

Si, com sostenim més amunt, **la pedra seca "és paisatge"**, la Convenció conté un capital ideològic, conceptual i operatiu fonamental per al futur dels paisatges de la pedra seca i sobretot per a les seves comunitats. Aquest futur serà transversal i multisectorial. Això implicarà incrementar l'esforç, els coneixements i la interdisciplinarietat. Obligarà a fomentar les xarxes i la cooperació i a manejar molts i diversos paràmetres i pressions i a gestionar i conciliar interessos més o menys contradictoris, més o menys explicitats. No és un horitzó senzill ni fàcil, però l'enorme superfície que signifiquen els paisatges de la pedra seca i l'enorme importància històrica i socioeconòmica que representen per a les societats que els han modelat al llarg dels segles, exigeix encarar aquest repte amb tota la decisió i compromís necessaris. Per omplir-los de fermesa, caldrà fer emergir, explicitar clarament, ser conscients²⁰ i estar convençuts dels extraordinaris valors i de les grans i intactes capacitats de la pedra seca i dels paisatges que ella conforma.

Documents

La següent llista és una mostra de la transversalitat i la multisectorialitat del marc en què avui s'inscriu la qüestió tractada. La selecció inclou documents importants (i algunes dates clau) que van des de la teoria de la restauració a l'agricultura, passant pel turisme, el poder local, l'ordenament del territori, l'educació o les institucions internacionals. Són algunes portes -la llista exhaustiva resultaria missió gairebé impossible- per endinsar-se en les moltes vies per explorar i comprendre, amb una visió polièdrica, l'objecte d'aquesta ponència.

Les noves tecnologies permeten, a partir de les moltes paraules clau que conté la llista, eixamplar molt més l'àmbit de recerca i de coneixement. El que podríem anomenar importància, des d'un punt de vista del contingut o de l'abast, o transcendència, pels seus efectes determinants, dels documents citats són òbviament molt diverses i distintes. Això no fa més que il·lustrar aquest mosaic complex i dinàmic de generació de pensament, de decisió política i de multiculturalitat amb què es teixeix dia a dia un marc amb evolució permanent.

- Carta d'Atenes per a la Restauració del Monuments Històrics (Atenes, 1931)
- Carta del Restauro (Itàlia, 1932)
- Creació ONU (San Francisco, 1945)
- Creació UNESCO (Londres, 1946)
- Estatut Consell d'Europa (Londres, 1949)
- Convenció cultural europea (Paris, 1954)
- Comunitat Econòmica Europea. Entren en vigor els tractats de Roma (1958)
- Carta de Venècia (1964)
- Creació ICOMOS (1965)
- Carta del Restauro (Itàlia, 1972 / substituïda per una nova carta el 1987)
- Convenció per a la Protecció del Patrimoni Mundial Cultural i Natural. UNESCO (Paris, 1972)
- Organització Mundial del Turisme (1974. Madrid / 1a Assemblea General, 1975 / Antecedents des de 1925. El 2003 es converteix en un organisme especialitzat de les Nacions Unides)
- Carta Europea del Patrimoni Arquitectònic (COE, 1975)
- Recomanació 880 (1979) de l'Assemblea del Consell d'Europa re-lativa a la conservació del patrimoni arquitectònic europeu (1979)
- Declaració Europea sobre els Objectius Culturals (Berlín, 1984 / 4a conferència europea dels ministres responsables dels afers culturals)
- Convenció per la Salvaguarda del Patrimoni Cultural d'Europa (Granada, 1985)
- Carta Europea de l'Autonomia Local (Strasbourg, 1985)
- Carta Europea sobre els Delictes Relatius als Béns Culturals (1985)
- Recomanació R (89) ó relativa a la protecció i a la posada en valor del patrimoni arquitectònic rural. Comitè de Ministres (1989)
- Convenció Europea per la Salvaguarda del Patrimoni Arqueològic (revisada / La Valeta, 1992)
- Adopció dels criteris revisats en les orientacions de la Convenció per part del Comitè del Patrimoni Mundial. Paisatges culturals (1992)
- 3a conferència europea dels ministres responsables del patrimoni cultural / resolucions (la Valeta, 1992)
- Carta d'Atenes per a la Restauració dels Monuments Històrics (Atenes, 1931)
- Carta del Restauro (Itàlia, 1932)
- Creació ONU (San Francisco, 1945)
- Creació UNESCO (Londres, 1946)
- Estatut Consell d'Europa (Londres, 1949)
- Convenció Cultural Europea (Paris, 1954)
- Comunitat Econòmica Europea. Entren en vigor els tractats de Roma (1958)
- Carta de Venècia (1964)
- Creació ICOMOS (1965)
- Carta del Restauro (Itàlia, 1972 / substituïda per una nova carta el 1987)
- Convenció per a la Protecció del Patrimoni Mundial Cultural i Natural. UNESCO (Paris, 1972)

- Organització Mundial del Turisme (1974. Madrid / 1a Assemblea General, 1975 / Antecedents des de 1925. El 2003 es converteix en Organisme especialitzat de les Nacions Unides
- Carta Europea del Patrimoni Arquitectònic (COE, 1975)
- Recomanació 880 (1979) de l'Assemblea del Consell d'Europa re-lativa a la conservació del patrimoni arquitectònic europeu (1979)
- Declaració Europea sobre els Objectius Culturals (Berlín, 1984 / 4a conferència europea dels ministres responsables dels afers culturals)
- Llei 16/1985 del Patrimonio Histórico Español
- Convenció per la Salvaguarda del Patrimoni Cultural d'Europa (Granada, 1985)
- Carta Europea de l'Autonomia local (Strasbourg, 1985)
- Carta Europea sobre els Delictes Relatius als Béns Culturals (1985)
- Recomanació R (89) 6 relativa a la protecció i a la posada en valor del patrimoni arquitectònic rural. Comitè de Ministres (1989)
- Convenció Europea per la Salvaguarda del Patrimoni Arqueològic (revisada / La Valeta, 1992)
- Adopció dels criteris revisats en les orientacions de la Convenció per part del Comitè del Patrimoni Mundial. Paisatges culturals (1992)
- 3a conferència europea dels ministres responsables del patrimoni cultural / resolucions (la Valeta, 1992)
- Llei 9/1993 del Patrimoni Cultural Català
- Resolució final de la primera cimera de caps d'estat i de govern del Consell d'Europa (Viena, 1993)
- Directrius sobre l'educació i la formació en la conservació de mo-numents, conjunts i llocs. ICOMOS (Colombo, Sri Lanka, 1993)
- Carta Mundial del Turisme Sostenible (Lanzarote, 1995)
- Carta Europea del Turisme Sostenible en els Espais Protegits (1995)
- Document de Nara sobre l'Autenticitat. UNESCO, ICCROM, ICOMOS (Nara, 1996)
- Principis per a la creació d'arxius documentals de monuments, conjunts arquitectònics i llocs històrics i artístics. ICOMOS (Sofia, 1996)
- 4a conferència europea dels ministres responsables del patrimoni cultural (Helsinki, 1996)
- Declaració final de la 2a cimera de caps d'estat i de govern del Consell d'Europa (Strasbourg, octubre 1997)
- Declaració de Berlín. Conferència internacional de ministres de Medi Ambient sobre biodiversitat i turisme (Berlín, 1997)
- Codi Mundial d'Ètica del Turisme
- Carta de Burra (Burra, 1979 / Revisions 1981, 1988, 1999)
- Carta Internacional sobre Turisme Cultural. ICOMOS (Mèxic, 1999)
- Carta del Patrimoni Vernacular Construït. ICOMOS (Mèxic, 1999)
- Recomanació R(2000)1 del Comitè de Ministres als estats membres sobre la cooperació trans-fronterera entre col·lectivitats o autoritats territorials de l'àmbit cultural (2000)
- Convenció Europea del Paisatge (Florència, 2000)
- Declaració sobre la Diversitat Cultural. Comitè de Ministres (2000)
- 5a conferència europea dels ministres responsables del patrimoni cultural (Portoroz, 2001)
- Declaració Universal sobre la Diversitat Cultural. UNESCO (París 2001)
- Conclusions del Consell Europeu . Medi ambient i desenvolupament sostenible (Göteborg. 2001)
- Recomanació Rec (2002) 1 sobre els principis directors per al desenvolupament territorial sostenible del continent europeu. Comitè de Ministres (2002)
- Convenció per la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial (Paris, 2003)
- Conferència de Salzburg. Desenvolupament rural (Salzburg, 2003)

¹ La UNESCO (United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation) va ser fundada el 1946 per "contribuir al manteniment de la pau i de la seguretat, afavorint la col·laboració entre les nacions en els camps de l'educació, la ciència i la cultura". En l'article 17 de la Convenció de 1972 estableix que els estats parts "afavoriran la creació de fundacions i d'associacions nacionals públiques i privades que tinguin per objecte estimular les iniciatives en favor de la protecció del patrimoni cultural i natural...".

² La Carta d'Atenes (1931) insinuava el caràcter universal d'aquesta mesura; "La Conferència ha escoltat l'exposició de les legislacions la finalitat de les quals és la de protegir els monuments d'interès històric, artístic o científic que pertanyen a les diferents nacions. Ha aprovat unànimement la tendència general que consagra en aquesta matèria un cert dret de la col·lectivitat davant de la propietat privada".

³ Pel que fa a la pedra seca en particular, la Carta de Venècia (1964) explicita la clau de la seva conservació: "La conservació dels monuments imposa primer que tot la constància en el seu manteniment". La cultura del manteniment, tradicionalment indisociable de la pedra en sec, és fonamental en la seva conservació.

⁴ Aprovada en el decurs del II Congrés Internacional d'Arquitectes i de Tècnics de Monuments Històrics. Venècia, 1964.

⁵ La Carta Europea del Patrimoni Arquitectònic (1975) en parlar de la protecció del patrimoni reafirma que aquesta s'ha de dur a terme "segons els principis de la conservació integrada". La Carta defineix la conservació integrada com "el resultat de la utilització conjunta de la tècnica de la restauració i de la recerca de funcions adequades (...) la conservació integrada ha de constituir una de les passes prèvies de les planificacions urbanes i regionals". La Carta de Venècia ja explicitava aquesta qüestió: "la conservació de monuments es veu sempre afavorida per la seva utilització en funcions útils per a la societat".

⁶ Si bé en l'art. 27.1 de la Declaració Universal dels Drets Humans (1948) ja es deixava constància del dret a l'accés a la cultura, les posteriors cartes i declaracions internacionals i legislacions nacionals han anat reblant i detallant la transcendència i la responsabilitat indefugible de la protecció i difusió del patrimoni cultural.

⁷ Mentre Viollet-le-Duc (1814-1879), intervencionista convençut, basava el seu mètode en l'eliminació de tot afegit a la puresa de l'estil i en completar l'obra fins a un estat "que potser mai no ha existit (...) ideal", Ruskin (1819-1900), fatalista passiu, declarava que davant d'un monument que hagi arribat a la seva fi cal deixar-lo morir "sense que cap institució el privi dels honors fúnebres del record".

⁸ Paraula que prové del llatí *patrimonium* amb el sentit de béns transmesos de pares a fills.

⁹ Aquesta responsabilitat és la que expressa Avrami: "Existeix també una obligació paral·lela, més enllà de conservar allò que és rellevant en el nostre temps, i és conservar allò que nosaltres creiem que serà rellevant per a les generacions futures" (Avrami et al. *Values and Heritage Conservation*, 2000).

¹⁰ "El patrimoni cultural d'un poble comprèn les obres dels seus artistes, dels seus arquitectes, dels seus músics, dels seus escriptors, dels seus savis, però també (el subratllat és nostre) les creacions anònimes sorgides de l'ànima popular, i el conjunt dels valors que donen un sentit a la vida. Engloba les obres materials i immaterials que expressen la creativitat d'aquest poble, les llengües, els rituals, les creences, els llocs i monuments històrics, la literatura, les obres d'art, els arxius i les biblioteques". UNESCO, Mèxic, 1982.

¹¹ "Tot és paisatge. El planeta sencer no és més que un calidoscopi gegant que anima múltiples prismes culturals." Georges Bertrand. *Paysages et patrimoine culturel*. 2001.

¹² "El paisatge és cultural o no és. (...) el paisatge ha de ser considerat com doblement cultural: d'una banda és gairebé sempre antropitzat, doncs d'una certa manera artificialitzat; d'altra banda és viscut i percebut com una obra d'art és a dir artialitzat en el

sentit d'Alain Roger". Segons Alain Roger, "la percepció històrica i cultural dels nostres paisatges (...) s'opera segons els que anomeno, recuperant un mot oblidat de Montaigne, una *artialització*".

¹³ Malgrat que encara, en particular en matèria de patrimoni, les convencions internacionals "obliguen" a totes les parts, però ho fan amb fórmules "flexibles" i que directrius i reglaments són de vegades prou dèbils, la incidència i influència del corpus declaratiu i normatiu sobre defensa del patrimoni va en augment.

¹⁴ El Consell d'Europa és un gran promotor i productor de textos de referència (Convenció de Granada, 1985; Convenció de Malta, 1991; Convenció de Florència, 2000; i un gra etcètera). La Unió Europea, potser amb una presència menys intensa en matèria específica cultural (malgrat Euromed, Cultura 2000, ...), però sí amb una gran importància per la via de la transversalitat (per exemple en el cas dels FEDER en els que el patrimoni pot entrar com a objectiu d'aquest programa si es considerat com un factor clau en el desenvolupament regional econòmic).

¹⁵ Cal destacar el paper de la UNESCO i de l'ICCROM (Centre Internacional per a la Conservació i Restauració de Béns Culturals) creat a Roma el 1959 a partir de la decisió presa en l'Assemblea General de la UNESCO el 1956. Altres organitzacions intergovernamentals com l'OMT (Organització Mundial del Turisme) que si be té els orígens el 1925 no agafa el nom i personalitat jurídica actuals fins el 1974, a la qual les Nacions Unides confereixen un paper central en el desenvolupament econòmic i que cada dia incorporen més el patrimoni cultural com un recurs i que a la vegada suscita contradiccions importants pel que fa a la conservació del patrimoni. En l'àmbit de les organitzacions no governamentals, cal ressaltar la importància de l'ICOMOS (International Council On Monuments and Sites) creada el 1965, consultor de la UNESCO en matèria de patrimoni cultural i promotor d'un nombre molt important de cartes internacionals de gran transcendència en la protecció de patrimoni, sorgides sobretot a partir dels seus 21 ICS (Comitè Científic Internacional); l'ICCOM (Consell Internacional del Museus) per la gran tasca en la conservació, difusió i educació del patrimoni; la IUCN (International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources) fundada el 1948 amb el nom de World Conservation Union i que el 1956 adopta el nom actual, té una gran incidència tant en la defensa d'àrees naturals i espècies com en la recerca, la teoria i els programes.

¹⁶ Els treballs del Comitè Director del Patrimoni Cultural (CDPAT) que treballa en l'estudi de la transició conceptual que té lloc entre la protecció dels monuments (conservació integrada) i l'objectiu desitjat d'una gestió sostenible dels aspectes culturals (materials, immaterials) de l'entorn en el seu conjunt, demostren un interès real i una evolució important en el tractament de la qüestió del patrimoni.

¹⁷ Només per citar un exemple: Recomanació R (95) 9 (Conf. EU Helsinki, 1996). «Cal determinar les polítiques del paisatge amb relació més estreta amb les d'ordenament del territori, la política agrícola i silvícola i la conservació del patrimoni natural i cultural».

¹⁸ Convenció PMNC 1972, Convenció de Berna 1979, Convenció de Malta, Convenció de Madrid 1980, Carta d'Estrasburg 1985, Convenció de Rio 1992, Convenció d'Aàrhus 1988.

¹⁹ Ens sembla interessant citar el comentari que sobre la Convenció fan els dos coordinadors científics de la publicació ressenyada: "La Convenció de Florència proporciona al tractament del paisatge un punt de partida políticament i jurídica consistent; insta els estats europeus a desenvolupar polítiques paisatgístiques i permet superar la situació dominant en la majoria dels ordenaments normatius en els quals el paisatge segueix sent un fet jurídicament indeterminat. La Convenció conté una definició de paisatge i la refereix a tot el territori, atès que tant els paisatges extraordinaris com els comuns for-

men part dels espais viscuts quotidianament pels ciutadans i, en conseqüència, del seu benestar i qualitat de vida. Propugna el desenvolupament de polítiques que superin el proteccionisme i siguin capaces de gestionar i ordenar els paisatges en funció de necessitats canviants. Exigeix la participació social en les decisions i actes públics que afectin el paisatge i la seva concreció mitjançant l'establiment d'objectius de qualitat paisatgística per les autoritats competents. En definitiva, el Consell d'Europa ha trobat en el paisatge un motiu adequat per relacionar en cada territori natura i cultura, una oportunitat per desenvolupar i aprofundir l'exercici real de la democràcia en els territoris i espais viscuts, principalment a escala regional i local" Florencio Zoido / Carmen Venegas, en *Paisaje y ordenación del territorio*. Junta de Andalucía, 2002.

²⁰ Val la pena recordar la frase de l'esplèndid arquitecte egipci Hassan Fathy (1899-1989) que va dedicar la seva vida a posar de relleu els valors i les capacitats contemporànies de l'arquitectura, sistemes constructius i materials vernaculars: "Durant segles el pagès havia explotat, de manera sàvia i tranquil·la, aquest material de construcció evident, mentre que nosaltres, amb les nostres idees modernes apreses a les escoles, no havíem somniat mai amb una substància tan derisòria com el fang.

Exemples d'experiències en formació de la Fundació el Solà: terra i pedra

Xavier Rebés, Neus Borrel

Crec que la nostra aportació a aquesta trobada s'ha de mirar des de l'experiència que hem anat acumulant durant la nostra curta, però intensa, existència.

Som una fundació privada (Fundació el Solà) que va ser creada a finals del 1999 al poble de la Fatarella, comarca de la Terra Alta, amb la voluntat d'estudiar, difondre i salvaguardar el patrimoni cultural de les nostres contrades i en especial el de la pedra en sec, molt abundós al nostre poble.

La Fundació té la seva seu social en una casa del segle XVIII, a la part on hi havia el corral i on s'ha adequat el despatx, una biblioteca i una petita zona d'exposicions.

La nostra primera experiència en el camp de la formació va ser a través d'un programa que vam anomenar **Agricultura de muntanya. Terra i pedra**, que va néixer de la necessitat de preservar els coneixements tradicionals del camp del nostre poble, posats en perill pel trencament de la seva transmissió entre pares i fills a causa de l'abandó d'aquestes feines per part de les noves generacions, i de formar els que sí que continuen, però que ho fan des de les escoles agràries, que poc tenen a veure amb aquests coneixements tradicionals.

Entre les feines del camp, a les nostres contrades sempre ha existit la d'apanyar pedra. Aquesta expressió, molt nostra, es refereix, naturalment, a conservar el paisatge del camp, no pas per fer bonic, sinó per mantenir-ne l'estructura i el bon funcionament. Les feines de fer marges, cabanes o pous, al contrari del que passa en altres indrets, no eren en mans d'especialistes o de gent que s'hi guanyava la vida, sinó dels mateixos pagesos, això sí, ajudats per algun familiar o amic.

Agricultura de muntanya. Terra i pedra va començar el setembre de 2001 i es va plantejar com un curs acadèmic estructurat en 3 trimestres en què es feien clas-ses pràctiques cada 15 dies, els dis-sabtes al matí de 9.30 a 13.30, alternant les feines estrictament agrí-coles, com sembrar o plantar, amb les relacionades amb la pedra. El curs va concloure el juny de 2004.

Pel que fa als treballs de la pedra, vam comptar amb la col·laboració d'una empresa que es dedica, entre altres coses, a construir amb la tècnica de la pedra en sec, i amb altres persones grans coneixedores, també, d'aquesta tècnica.

Les feines, les vam fer en una finca d'un particular amb qui vam firmar un conveni per cinc anys gràcies al qual ell ens deixava fer qualsevol activitat relacionada amb el camp, incloent-hi tant restauracions de construccions de pedra en sec com obres noves, i alhora ens deixava visitar la finca fins i tot passats els cinc anys de vigència del conveni.

En un principi, el que ens va moure a crear aquest programa era tan sols recollir totes les dades possibles a partir de la pràctica portada a terme per gent coneixedora de les feines tradicionals, però de seguida ens vam anar inclinant cap al vessant formatiu fins a convertir-lo també en un curs.

La matrícula era gratuïta i tan sols calia apuntar-s'hi sense cap més

condició que ser més gran de 14 anys. Els més petits també podien venir si anaven acompanyats dels seus pares o familiars. El programa es va penjar a la nostra web i s'anava actualitzant trimestralment. També cada trimestre se'n feia difusió mitjançant cartells i cartes que s'enviaven als Amics de la Fundació, a escoles, instituts, entitats de la Fatarella i comarques veïnes i a d'altres a qui es va creure que podria interessar.

La primera obra va ser refer un portell (un tros de marge caigut) construint un siti per posar-hi una arna. La feina es va fer sempre manualment i va consistir a eixobrir, és a dir, treure i classificar les pedres enderrocades, fer el nou fonament consistent en una rasa per sota el nivell del terreny, començar a aixecar el marge, fer el siti, cobrir-lo i rematar el marge. També es va fer una explicació de com es construïen i com es preparaven les arnes per tal que es poblessin.

El segon treball va consistir també a arreglar un portell del mateix marge, però aquesta vegada vam fer unes escales volades per tal d'accedir al bancal superior.

El treball per acabar el curs va consistir a fer una cabana, element típic de la Fatarella, aprofitant un altre portell. En aquest cas es va comptar amb l'ajuda d'una màquina excavadora per estalviar feina de moure terres.

Després es van fer les mateixes feines que anteriorment per pujar les parets i quan es va arribar a la volta es va procedir de la manera tradicional, consistent a fer una paret davant la volta i anar omplint

de terra la cabana per anar pujant les filades i, amb la terra, construir la cintra, que donaria forma de canó, i col·locar finalment les pedres de la volta. Una vegada aquestes queden ben falcades amb tascons de pedra, es cobreix de terra i finalment s'enderroca la paret del davant i es treu la terra de l'interior.

Aquesta última feina es va fer com una activitat més de la festa que es va celebrar a la mateixa finca per concloure el curs, durant la qual, a més, es va segar i batre com abans.

Cal destacar que durant l'any van venir diversos xiquets als quals se'ls va ensenyar a fer construccions amb pedres petites com si fossin maquetes i que van estar molt celebrades.

En aquest quadre podeu veure algunes dades sobre el curs que us poden donar una idea de l'abast d'aquesta experiència:

Nombre d'alumnes diferents	80
Professors	2
Hores projecte pedra	
Cost total del curs	2.740 euros

Un altra experiència ha estat la restauració de la cabana de Cacano, una construcció emblemàtica que estava en greu perill d'enderrocament.

Aquí les motivacions van ser unes altres. Dins dels objectius fundacionals de preservar el patrimoni de la pedra en sec vam voler iniciar una nova activitat encaminada a restaurar construccions que, pel seu valor o pel seu estat, ho reclamessin. Però animats per l'experiència anterior i conscients de la necessitat d'ensenyar les tècniques de la pedra en sec, aquesta restauració la vam enfocar a la formació.

Per tal de donar-li difusió vam elaborar un reportatge filmat de tot el procés.

Amb el propietari vam signar un conveni similar a l'anterior, en què també demanàvem poder visitar la finca i les seves construccions.

Aquesta cabana tenia una cantonada derruïda que posava en perill l'estabilitat de la volta, ja que el contrapès havia quedat sense efecte i a l'altra banda la paret presentava un fort bombament que presagiava un enderrocament imminent amb conseqüències nefastes. A l'interior, una de les característiques més notables era l'existència d'un trebol que feia d'habitable per al pagès i el separava de la pallissa i de la cort dels animals de càrrega, que ocupaven la resta de la cabana, i que estava en molt mal estat. Per tant, també vam decidir de restaurar-lo, encara que fos un treball diferent del de la pedra, però que era imprescindible.

A causa del mal estat de la cabana i davant la por que no hi arribéssim a temps, ens vam plantejar fer el curs en el menor temps possible; per tant, vam decidir de fer les classes cada dissabte de 9.30 a 13.30,

amb una durada de tres mesos. Va començar l'octubre de 2002 i va acabar el 14 de febrer de 2003.

En aquest cas es van limitar les inscripcions a 10 persones, amb el compromís que seguirien tot el procés de restauració. El curs també va ser gratuït, i molts dels alumnes ja havien passat per l'experiència anterior dels Canyerets.

La Brigada va ser l'encarregada de posar els mestres, de fer tot el seguiment i de completar algunes feines que, per falta de temps o per la dificultat que presentaven, no van poder fer els alumnes.

Nombre d'alumnes	11
Professors	2
Hores de classe	36
Hores fora de classe	48
Cost total del curs	1.799,70 euros
Cost de producció del DVD	4.099,44 euros

En acabar es va lliurar als alumnes un certificat d'assistència.

Abans d'acabar la meua exposició, voldria fer una mica d'història dels cursos al voltant de la pedra que s'han fet a la Fatarella.

L'Ajuntament, sensible a la valoració del patrimoni de la pedra en sec, va enviar un regidor i un treballador de la Brigada municipal al IV Congrés Internacional de Construcció de Pedra en Sec que es va celebrar a Mallorca del 28 al 30 de setembre de 1994.

A partir d'aquell moment es van iniciar unes quantes obres d'arranjament de diferents llocs del poble utilitzant la pedra i es van organitzar diversos cursos de formació.

El novembre de 1994 es va fer un curs que es va anomenar **Utilització de la pedra per a la construcció**, que va tenir una durada d'unes 150 hores lectives i que es va acabar el febrer de 1995. Aquest curs es va fer aprofitant les obres d'arranjament d'un talús entre la carretera i el camp de futbol. Hi van assistir uns 15 alumnes, dels quals 6 han anat passant per la Brigada de manteniment que té l'Ajuntament.

L'any 1999 es va repetir el curs aprofitant la construcció d'uns annexos de la Casa Ecològica, consistents en un magatzem i una cabana de volta. La Casa Ecològica és un edifici fet amb pedra i criteris mediambientals i de sostenibilitat que va construir l'Ajuntament com a motor de promoció turística de la Fatarella. El curs va començar el 9 de gener de 1999 i es va acabar el 24 d'abril del mateix any, amb una durada de 50 hores. S'hi van apuntar 19 alumnes.